

MÜASİR RUS NƏSRİNDƏ POSTMODERNİZM**Xülasə**

Postmodernizm kütləvi informasiya vasitələrinin virtual gerçəkliyin meydana gəlməsi ilə nəticələnən inkişaf dövründə formalaşmağa başlamışdır. Bu virtual gerçəklik bütün dəyərlərin (maddi, mənəvi və s.) yenidən gözdən keçirilməsini labüd etmişdir. Sözügedən yenidəndəyərləndirmə rus cəmiyyətində də baş vermişdir və bu prosesin ən bariz nümunəsi kimi rus nəsrindəki postmodernizmi göstərmək olar. Rus postmodernizmi rus mədəniyyətinin böhranının, dünyanın “xaos” kimi dəyərləndirilməsinin, yüz illərlə formalaşan dəyərlərin alt-üst edilməsinin təzahürüdür.

Ümumiyyətlə, postmodernizm cərəyanı XX əsrin sonlarından başlayaraq bütün dünyada ən geniş yayılan ədəbi cərəyan olmuşdur. Rus nəsrindəki postmodernizmin isə onu dünya postmodernizmindən fərqləndirən çoxsaylı özünəməxsus xüsusiyyətləri var: dekanonizasiya, yüksək həddə siyasiləşmə, ifratçılığa meyl, tarixi pessimizm, manifestçilik. Bütün bunlar siyasi, tarixi dəyişikliklərə (SSRİ-nin dağılması, yeni postsovet dövlətlərinin meydana gəlməsi və s.) sanki hazır olmayan bir cəmiyyətin öz nəsrə vasitəsilə reaksiyası idi.

Açar sözlər: *postmodernizm, rus nəsr, müasir ədəbiyyat, dekonstruksiya, postsovet dövrü*

Postmodernism in modern russian prose**Summary**

Postmodernism came in view during the period of development mass media ending in emergence of virtual reality. This virtual reality made it inevitable to examine all values (tangible, intangible) again. This reevaluation happened also in russian society and we can show postmodernism in russian prose as a clear example of this process. Russian postmodernism is the reflection of recession of russian culture, evaluation of world as “chaos”, ruining the values which had existed for hundred years.

Postmodernism is a movement that developed in the mid- to late 20th century and spread across the globe. Russian prose postmodernism contains several characteristics that differentiate it from other world postmodernisms; decanonization, extensive politicization, inclination to exaggeration, historical pessimism. All of these were reaction of society with the help of prose to political and historical changes (the dissolution of Soviet Union, emergence of new post-soviet countries) that they were not ready for.

Key words: *postmodernism, russian prose, modern literature, deconstruction, post-soviet period*

Giriş

Ədəbiyyatda postmodernizm cərəyanı XX əsrin ikinci yarısında meydana gəlmişdir. Latın dilindən tərcümədə “postmodern” kəlməsi “müasir”, “yeni” anlamını verir. İ.P.İlyin postmodernizmin mənasını belə açıqlayır: “çoxmənalı, tarixi, sosial və milli kontekstdən asılı olaraq dinamik dəyişkən fəlsəfi, epistemoloji, elmi-nəzəri və emosional-etik təsəvvürlər kompleksi” (3, 245-246). Bir çox tənqidçi bu cərəyanı meydana gətirən səbəblər arasında müharibələri, qətlamları, insan hüquqlarının pozulması hallarını göstərir. Postmodernizm bir növ maarifçilik, realizm və modernizm cərəyanlarının ideyalarının inkarıdır. Adları yuxarıda qeyd olunan cərəyanlardan modernizm də XX əsrdə məşhur cərəyan olmuşdur. Ancaq modernizm və postmodernizm arasında kəskin bir fərq var – modernist yazıçılar dəyişən dünyada bir məna axtarmağa çalışırlarsa, postmodernist yazıçılar baş verənlərin mənasızlığı haqqında söz açır, qanuna uyğunluqları inkar edirlər və təsadüfi hər şeydən önə çıxarırlar. Bütün bu xüsusiyyətlər rus nəsrindəki postmodernizm cərəyanının yazıçıları üçün də xarakterikdir.

Problemin aktuallığı

Əslində, rus ədəbiyyatında postmodernizmin şərtləri hələ XX əsrin 30-50-ci illərində özünü göstərməyə başlamışdır. Bu, ədəbiyyatda gümüş dövrdən yeni təcrübələr dövrünə keçid mərhələsi idi. Yeni təcrübələr o vaxt hələ postmodernizm adlandırılmasa da onlarda bu ədəbi cərəyanın bir çox təzahürünü sezmək mümkündür. Məsələn, Georgi İvanovun “Atomun parçalanması” (1938) poemasında artıq postmodern elementləri sezilir. İ.N.İvanovun fikrincə G.İvanovun “Güzgülər bir-birini əks etdirir” şeri “modernizmin sevimli mövzularını postmodernizm işığıyla işıqlandırır” (2, 80). Yəni artıq Georgi İvanovun yaradıcılığında postmodernizmin əsas

əlamətləri olan istehza, rişxənd, qara yumor, təhkiyənin natamamlığı, janrların qarışması kimi əlamətlər özünü büruzə verir.

Amma postmodernizmin rus ədəbiyyatında çiçəklənmə dövrü heç şübhəsiz ki, 1980-ci illərdir. Məhz 1980-ci illərdən başlayaraq söz azadlığı xəyal olmaqdan çıxıb gerçəyə çevrilir, ədəbiyyatın funksiyaları bir-birindən ayrılmağa başlayır, o artıq ictimai həyatın mənəvi dəyərlərinin ifadəçisi rolunu itirir. Ədəbiyyatın əyləncə, oyun, informativ funksiyaları önə çıxaraq sanki bir az ona qeyri-ciddilik qazandırır. Məlum olur ki, sovet dövründə yazıçının ən əsas borcu kimi qələmə verilən vətənə, dövlətə xidmət heç onun ümumiyyətlə borcu deyilmiş. Postmodernizm dövründə yazıçının borcunu İ.Brodskinin şairlər haqqında dediyi sözləri bir az dəyişib belə ifadə edə bilərik: “Yazıçının yaxşı yazmaqdan başqa borcu yoxdur”. Təbii ki, İ.Brodskinin də adını burada təsadüfi çəkmədik. Məhz İ.Brodski, V.Nabokov kimi rus mühacir şair və yazıçıların əsərlərinin Rusiyada çap olunmağa başlanılması, Xorxe Luis Borxes, Umberto Eko kimi Latin Amerikasının və Qərbi Avropanın tanınmış postmodernist yazıçılarının yaradıcılıqları ilə tanışlıq rus postmodernizminin inkişafına təkan verən ən əsas amillərdən olmuşdur.

Postmodernizmin inkişafı ilə rus ədəbiyyatında şübhə, əminsizlik sindromu baş qaldırdı. “Yeni rus ədəbiyyatı istisnasız hər şeyə - sevgiyə, uşaqlara, kilsəyə, mədəniyyətə, gözəlliyə, nəcibliyə, analığa, xalq müdrikliyinə şübhəylə yanaşmağa başladı” (1, 13). Bu şübhə isə sonda tənəzzülə gətirib çıxardı. Hətta belə bir fikir var ki, “postmodernistlər öz yaradıcılıqları ilə ədəbiyyatın sonunu gətirmiş, onun postədəbiyyat və metaədəbiyyat pafosunu müəyyənləşdirmişlər” (4, 33).

Rus nəsrində postmodernizmin ilk nümunələri, daha dəqiq desək, ilk işartıları Vladimir Nabokovun “Solğun alov” (1962), “Ada” (1969), Venedikt Yerofeyevin “Moskva-Petuşki” (1970), Saşa Sokolovun “Axmaqlar üçün məktəb” (1976) əsərlərində nəzərə çarpır. Cərəyan bütün dünyada məşhurlaşandan, nəzəri cəhətdən əsaslandırılandan sonra meydana çıxan əsərlər – Vladimir Sorokinin “Marinanın on üçüncü sevgisi” (1984), “Mavi piy” (1999), Viktor Pelevinin “Çapayev və Boşluq” (1996) romanları da rus postmodernizmin simvol əsərlərindən sayılır.

V.Nabokovu əslində, postmodernist yazıçı kimi dəyərləndirməklə bağlı birmənalı fikir mövcud deyil. Bəziləri əsərlərindəki postmodern simvolları nəzərə alaraq onu rus postmodern nəsrinin atası hesab edir, bəziləri isə bu simvolların, əlamətlərin yazıçını postmodernizm cərəyanının aid etmək üçün yetərli olmadığını yazırlar. Eynilə onun 1962-ci ildə qələmə aldığı “Solğun alov” romanı da işıq üzü görən kimi çoxlu bir-birinə zidd dəyərləndirmələrlə qarşılaşmışdı. Bəzi tədqiqatçılar əsəri cəfəngiyyat, uğursuz təcrübə, bəziləri isə XX əsr rus nəsrinin şah əsəri adlandırmağa başlamışdılar. Romanda dünyadan təcrid olunmuş insan “məni”nin faciəsi əks olunur, yaradıcı təxəyyülün və dəliliyin, uydurmanın və gerçəyin, müvəqqətinin və əbədinin qarşılıqlı əlaqəsi problemi ön plana çıxardılır.

Venedikt Yerofeyevin 1970-ci ildə qələmə aldığı “Moskva-Petuşki” poeması da postmodern simvollarla zəngin bir əsərdir. Əsər bir növ zamandan kənar fəlsəfi pritça təəssüratı bağışlayır. Ədəbiyyatşünasların bəziləri məhz bu əsəri rus postmodernizminin ilk mətni hesab edirlər. Poemada İncil süjetləri, klassik dünya ədəbiyyatı nümunələrinə istinadlar sovet qəzet ştampları, vulqar sözlər, söyüş və təhqirlərlə yanaşı işlənir. Yerofeyev bu əsərində mərkəzində insanın durduğu bir kainat yaratmışdır.

Rus postmodern nəsrinin bir başqa dəyərli əsəri rus ədəbiyyatının ən sirli fiquru kimi tanınan Saşa Sokolovun “Axmaqlar üçün məktəb” romanıdır. Sovet casusunun oğlu olan, cəmi üç roman yazan Sokolov müasir rus nəsrinin inkişafında, onun yönünün müəyyənləşməsində böyük rol oynamışdır. Ünsiyyətə meyli olmadığına görə yazıçını “rus Selinceri”, xüsusi yazı üslubuna görə isə “rus Coysu” adlandırmışlar. Tədqiqatçıların bir çoxu “Axmaqlar üçün məktəb” romanını XX əsrin ikinci yarısında rus dilində yazılmış ən yaxşı əsərlərdən biri kimi qiymətləndirmişlər. Sokolov özü əsərini “şəxsiyyətinin ikiye bölünməsindən əziyyət çəkən mülayim, qəribə oğlan haqqında” roman adlandırırdı. Əsərdə sovet cəmiyyətinin fantasmaqorik tərzdə dərk edilən problemlərinə – repressiyalara, genetik bağlara görə təqibə, at oynadan ateizmə və s. toxunulur.

1990-cı illərdən etibarən rus nəsrində postmodernizm cərəyanının ən əsas fiqurları kimi Dmitri Piroqov, Lev Rubinşteyn, Vladimir Sorokin, Viktor Pelevin önə çıxmağa başladılar. Bu yazıçıların əsərlərini oxuyan realist ədəbiyyatı ənənələri ilə tərbiyə olunmuş oxucu şoka düşürdü. Çünki bu əsərlərdə bütün etik tabular ortadan qaldırılmışdı, qəsdən ədəbi və ümummədəni nitq etiketləri pozulurdu, senzuradan kənar leksika, ən aşağı sosial təbəqə jarqonu işlədilir. Sorokin və Pelevinin yaradıcılığında ümumiyyətlə gerçəklik, zaman, sosial-tarixi həqiqətlər inkar olunurdu, klassik realist ədəbi modellər alt-üst edilirdi.

2000-ci illərin əvvəllərindən rus postmodernizmi yavaş-yavaş öz qurub dövrünü yaşamağa başlayır. Əslində, bu ədəbi cərəyan tam olaraq ortadan qalxmır, sadəcə öz aktuallığını itirir. Artıq rus cəmiyyəti “postsovet”, “deideoloji” cəmiyyət olmaqdan çıxır, “postmodernist bumu”nu yaradan proseslər bitir. Bundan sonrakı illərdə cəmiyyətdə xaos get-gedə aradan qalxır, ölkə qismən siyasi və iqtisadi sabillik dövrünə qədəm qoyur. Hətta rus nəsrinin bu dövrünü bir sıra alimlər bəzən yarıciddi, bəzən də tam ciddi olaraq “postpostmodernizm dövrü” adlandırırlar.

Nəticə

Qeyd etmək lazımdır ki, postmodernizmin nəzəri əsasları 1960-cı illərdən əsasən fransız alimləri, filosof-poststrukturalistləri tərəfindən qoyulmuşdur. Postmodernizmin meydana gəldiyi haqqında məlumatlar Rolan Bart, Jak Derrida, Yuliya Kristeva, Jil Delez, Jan Fransua Liotar kimi tanınmış fransız alimlərinin əsərlərində yer almışdır. Bu alimlərin keçən əsrin ortalarında Fransada yaratdıqları elmi struktur-semiotik məktəb həm Avropa, həm də rus ədəbiyyatında bütöv bir ədəbi cərəyanın doğulması və ekspansiyası haqqında əvvəlcədən məlumat vermişdir.

Rus ədəbiyyatında postmodernizm cərəyanının inkişafı ilə onun tədqiqi sahəsində isə 1990-cı illərdən başlayaraq maraqlı araşdırmalar meydana çıxmışdır. Məsələn, M.Lipovetskinin “Rus postmodernizmi”, V.Kuritsinin “Postmodernizm haqqında kitab” və “Rus ədəbi postmodernizmi”, İ.Skoropanovaın “Rus postmodernist ədəbiyyatı” və “Rus postmodernist ədəbiyyatı: Yeni fəlsəfə, yeni dil”, M.Epşteynin “Rusiyada postmodernizm” və s. əsərlər bu cür araşdırmaların nəticələridir.

Beləliklə də, əslində ədəbiyyat üçün çox qısa sayıla biləcək bir zaman içində - otuz ildə (1970-2000) rus nəsrində bütün dəyərləri inkar və alt-üst edən, hər şeyi dağıdıb yerinə heç bir şey qoymaq istəməyən bir cərəyanın – postmodernizm cərəyanının doğulması və qurub baş vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Ерофеев В.В. Русские цветы зла. М.: Подкова, 1997, 504 стр.
2. Иванова И.Н. Георгий Иванов: От модернизма к постмодернизму // Русский постмодернизм: предварительные итоги. Ставрополь, 1998, стр. 78-81.
3. Ильин И.П. Постмодернизм // Современное зарубежное литературоведение: Страны Западной Европы и США: Концепции. Школы. Термины. Энциклопедический справочник. Научные редакторы и составители: И.П.Ильин, Е.А.Цурганова. 2 - е издание, исправленное и дополненное. М.: Интрада - ИНИОН, 1999, стр. 245-254.
4. Лихина Н.Е. Актуальные проблемы современной русской литературы: Постмодернизм: Учеб. пособ. / Калинингр. ун-т. Калининград: 1997, 59 стр.